

Lojze Kovačič

JEZIK – IZUM IN STVARITEV, RING IN OLTAR, SOVRAŠTVO IN LJUBEZEN

Človek, rojen iz kaosa, se ne more, naj si to še tako želi, nikoli sestati z njim v njegovem anonimnem vrenju, saj se vse, na kar naletimo, pod našim pogledom spremeni v red in obliko. Jezik je človekov izum. V naravi so samo barve, oblike, zvoki, gibanja. Glasovi, ki so prvim ljudem prihajali iz ust, so najbrž z menjavo vokalov in konzontanov označevali vtis in učinek, ki so ga stvari in pojavi naredili nanje. Temni, svetli toni in poltoni samoglasnikov in soglasnikov, mehka, pridušena, prsna ali metalizirana izreka je podeljevala posamičnim rečem in fenomenom razpršeno ali omejeno vokalno tematiko ter jim odkazovala stopnjo njihove rabnosti in kakovosti. Zamislimo si zdaj, da je kakih 100, 1000 vrst vstran od prvega neko drugo pleme ki je s svojimi A-ji, U-ji, interferencami, obrati in okrajšavami vokalov ustvarilo druge pojmovne in dogovorne znake za naravo okrog sebe. Lahko si samo predstavljamo silovitost trčenja takih dveh fonetično tako različnih dežel, nered v stvarstvu enih in drugih, zmeda življenjskih občutij in protislušnost postopkov pri zbiranju sredstev za dosego določenega cilja preživetja, profanacija sakralnega za ene oziroma sakralizacija profanega za druge. Navznoter ljubezenska zaverovanost v svoje izražanje, ki je zagotavljala red v stvarstvu in na zunaj sovražna naperjenost proti drugemu načinu izražanja, ki je grozil s propadom. V filogenezi vsakega jezika sta tako trdno vrisana ljubezen in sovrašstvo, oltar in ring, služba božja in krvavi pokol. To je po frazeologiji in grimasah simpatije in antipatije očitno še danes. Beseda je meso postala in med nami prebivala.

Iz nemogočega jezika, ki je spočetka, pred stavkom, pomenil le tisto, s čimer smo se lahko izražali, je nastal jezik, v katerem smo lahko začeli govoriti in pisati. Koliko tančin in parabel za en in isti pojav je bilo treba še dodelati. Zato ne zvoni prav nič patetično, kadar rečemo, da je jezik največja duhovna in fizična stvaritev vsakega naroda. Najbrž se v slovenščini (in to predvsem po zaslugi kmetov, retorjev, lingvistov, pisateljev in prevajalcev) ne da reči manj kakor v drugem jeziku. In če je jezik, kot pravimo, še ena domovina (če ne celo edina), ki jo lahko vzamemo vselej s seboj tudi »čez lužo«, je po drugi strani spet res, da je njegova zemeljska domovina tako velika in raznolika, kolikor dejanskega teritorija zaseda. Imperij Velike Britanije, ki je stvarno ali zgolj trgovsko zavzel skoraj vse celine sveta in s tem fizično povečal obseg svojega kraljestva, je celo po izgubi kolonij in statusu velike sile ohranil svet v svoji posesti ali vsaj odvisnosti od svoje druge, simbolične domovine, jezika. (Zato dandanes – vendar ne le v smešnicah – povprečni Angleži menijo o drugih narodih, ne sicer, da bi bili ravno gluhi in nemi, vendar, ker ne uporabljajo angleščine, da *ne znajo govoriti kot ljudje*.) Povsem drugačno usodo kot jezik imperialnega ima jezik naroda, ki je venomer v poziciji obrambe in samo-

obrambe in tiči kot žužek v svoji špranji med večjimi zverinami, ki so mu pogosto kot gospodarji že izmerili prostornino njegovega gnezdeca. Naj bo ta jezik terminološko še tako bogat, sposoben tudi najbolj bizarnih tančin, in melodično še tako širokega razpona, njegova stvarna vrednost je odvisna od velikosti in bogastva zemljine in komunikativnosti njegove govornice.

Trenutno se vsi počutimo gole, razgaljene, ranljive. Podobni junakom iz slovenskih literarnih del v 60, 70, 80-letih, katere so liberalci in klerikalci tako soglasno izganjali iz naše umetnosti in se zgražali nad njimi, ker jih je bilo v resnici strah človekove dejanske nagote in resničnosti. (Še toliko bolj strah pa jih je zdaj, ko se je narod podal v konfliktni svet, da bi preizkusil svojo moč.) V svojem imenu lahko rečem, da je slovenščina strukturno zdrava, zaupljivo zlita iz 50 odstotkov ljudske in 50 odstotkov puristične zaskrbljenosti. Da je trdoživa in da bo preživela, kajti v času, ko sem se je hotel naučiti in obvladati, sem se na svoji koži prepričal o učinkovitosti njenih močnih krempljev. Doma smo govorili nemško, a ta jezik je pomenil Nemčijo, kateri tik pred drugo vojno ni bila gorka le Slovenija, marveč vsa Evropa. To sem izkusil v ljudski šoli na Grabnu (od dveh slovenistov, od katerih je bila ena ženska, ki me je tepla z ravnilom po prstih zaradi nepoznavanja spregatve, drugi invalid, ki me je s svojo berglo čez pleča zaradi neznanja sklanjatve) a zunaj šole so bili to vrstniki, sosodje, ki so se z gnusom obračali od mojega pogrkovanja ali zamenjave trdih in mehkih konzonzantov – od vseh strani z varuhi slovenskega jezika sem čutil moč te sile, ki je izhajala upravičeno iz višjih interesov in se je vmešavala celo v moje nočne more. Pozneje, med italijansko zasedbo, ko nas je učiteljica italijanščine, uniformirana članica fašija, obilno zasipavala s slabimi ocenami in udarci metra (in njen kolega, tudi fašist, profesor telovadbe, pa z mlatenjem s pestjo po obrazu), sem moral priznati, da je slovenščina v razredu kljub trenutni zatišanosti in svoji neblogljeni zleknjenosti izšla iz tega dvoboja nepoškodovana, še močnejša. Kot vsaka stvar, ki je v bitki. Samo potem jo je iz zasede ugrabil žargon diamata. (Mimogrede, če ne bi na meščanski šoli na Prulah učila slovenskega jezika profesorica Komarjeva, odlična slovnicaarka in še boljša fonetičarka – vsaj zame, kajti v njeno muzikalno izreko sem se prav zaljubil – in katera mi je približala slovenščino brez frazeologije nestrpnosti in sovražnih grimas, danes ne bi imel niti enega kolikor toliko lepega spomina na učitelje materinščine). Sovraštvo ali vsaj nestrpnosti med jeziki sem bil priča šestokrat tudi drugod (v JLA: »govori srbski, da te razumije čitav svijet«; v ZDA: nerazumljiva mržnja Angležev, ki so jo sprotno izražali s svojo britansko angleščino do ameriške; v Avstriji: forsiranje nemščine pred vsemi drugimi jeziki; v Babilonu tedajnega povojnega taborišča razseljenih oseb iz srednje in vzhodne Evrope; celo znotraj enega jezika: antipatija med dialekti ali nestrpnost jezika, v katerem govorimo o denarju, do jezika, ki ga hranimo za mater; v znanosti: strokovni jezik ene vede do strokovnega jezika druge itd.). Priča pa sem bil tudi ljubezni jezika enega naroda do jezika drugega: erotične navezanosti ruščine do francoščine, ljubezni Slovencev in Srbov do ruščine, in zdaj do španščine itd. Najbrž mora v tujem jeziku za tisto, kar imamo radi, obstajati neka večja širokosrčnost kot v materinščini ali bolj udarna natančnost v preciziranju določenega stališča. Proti takemu vnašanju »tujk« v materinščino najbrž nihče na svetu ne more imeti nič, kajti v tem primeru bi moral vsakdo tudi zanikati, da se človek venomer prilagaja drugemu človeku, se prekriva in predelava z njim in da se v takem oceanu vzajemnega človeškega preoblikovanja neka pristnost izgubi, druga pa pridobi ali se prva spet pojavi v drugi obliki. Znanje pravzaprav razumevanje tujih jezikov tudi v kretanjah, grimasah je vsekakor najkrajši most za medsebojnost. Ko so Nemci, do kraja besni nad izdajstvom zaveznikov po italijanski kapitulaciji zasedli Ljubljano, se je

moj prijatelj Kukec – ki se je sicer venomer smejal vsemu, celo tedaj, kadar so ga doma topli – kajpada spet režal, kot da bi se rogal sivolasemu wermachtovcu in je ta naperil mašinko, sem s starim vojakom spregovoril nemško (hochdeutsch). »Eine deutsche Seele« se je raznežil. Šla sva skupaj od Robbovega vodnjaka, do šentjokobskega mostu, kjer sva se nadvse prijateljsko razšla. Človek je jezik, sem dojel, še več: človek je edino v obnehu svojega jezika tak, kot je: navaden, vsakdanji in univerzalen, stvar, bitje in hkrati svoj stvarnik. Podobno se je zgodilo meni ob Ontarijskem jezeru, ko sem na enem od javorov avtocampa, na katera so letoviščarji imeli navado pripenjati tablice s svojimi priimki, zagledal na neki žgani deščici ŽIŽEK, ali pred tem, ko sem v prenapolnjenem indijanskem lokalu, kjer so stregli turistom iz vsega sveta neke posebno pripravljene pečenice, zaslišal za sabo v pristni ljubljansčini: »Tele klobase pa so v Hramu za Bežigradom še enkrat večje.« (V trenutku je bilo, kot da bi na luni, na lepem srečal sebi enako bitje. Žal, naj sem se še tako oziral, tistega prebivalca iz Ljubljane nisem ugledal: vsi smo pač bili oblečeni tako rekoč brezimno, po internacionalno počitniški modi.)

Pred tremi desetletji je bilo neko razdobje, ko se je po svetu veliko govorilo o jeziku, tako kot bi ljudje na lepem opazili, da govorijo že deset tisočletij in zdaj poskušajo dognati, kaj pomeni govoriti. Približno ob tem času sem dal svojim študentom na razpolago več stvari, izmed katerih naj bi izbrali tisto, kar po njihovem mnenju označuje domovino: domača krajina, hiša, navade, običaji, hrana, sosedje, jezik. Izbrali so zadnje. In ko smo že pri mladeži – kot šolmašter s skoraj tridesetletno prakso sem se moral tudi ukvarjati z jezikom, od tehnike govora do izreke, od odprave narečnih primesi do sproščenega izražanja v slovenskem književnem jeziku. (Na tem področju je moja sijajna kolegica *Draga Ahačič* pri vzgoji naravnejše odrske govornice dosegala pri otroških, mladinskih in študentskih gledaliških skupinah dosti znatnejše uspehe.) Začudila me je popolna jezikovna in govorna osirotelost mojih gojencev, kar je bila posledica pomanjkljivega jezikovnega pouka in vzgoje materinščine v šoli. Kasneje, v književni delavnici, me je pri mladih s končano osemletko ali dijakih sredi študija na gimnaziji presenetilo, da pišejo denimo gdor, negdo itd, v čemer sem tudi sam grešil, ko mi je bilo deset let. Spraševal sem se: je to podzavestna želja po mehkejši resonanci, po bolj pritišanem komaj slišnem k-ju? (In slednjič, zadnja leta sem imel tudi tako imenovane seminarje o literarnem ustvarjanju otrok in mladine – od približno 770 slušateljev sta se za kratek čas odzvala poskusni prenovi v praksi šolskih in domačih nalog, interpretacij in obnov čtiv samo dva pedagoga.) In naposled: spoštujem slovenščino kot nadvse bogat jezik, v katerem se lahko sonči tako moja kot tudi literatura mojih kolegov; nekaj malega smo ji najbrž dodali tudi mi. Pri vseh igrh destrukcij pa se mi upira, da bi razkosal integriteto kake besede, celo v starih oblikah, ki so jih uporabljali nekoč, mi njihova enost vliiva spoštovanje: grozljivo ali skrivnostno, kar je v teh besedah, je njihovo srce, tega jim ne morem iztrgati. Stvar, pri kateri grešim, pa je, da je jezik zame ritem in melodika, ki naj prosto stopata v njegovo običajno komunikativnost. To ritmičnost hočem slišati v asonancah besed, ki jih izbiram, in še posebej v preseckani sintaksi, ki naj se izteka v elipso. Tu delam napake, ko vnašam v jezik dialekt, skovanke, umetne vokale (le kako?) ali prepovedane in pozabljene izraze, ker mi gre v prvi vrsti za to, da poudarjam glasbo. Vsaka stran je partitura. Tako skušam doseči teme vokalnih pojavov, ki naj razpršijo tekst, da bi se ujemal z zamračitvijo zavesti in simbolnimi funkcijami, ki sta blizu psihozi. To skušam pokazati tudi s pisavo. Tu streljam kozle. Vendar vsak svoj tekst, ki ga bom prebral pred občinstvom, bom vadal glasno najmanj petkrat pred nastopom – nujnost govorečega teksta je, da mora vsaka čustvena ali miselna enota, ki gre

v uho, ki je robatejši organ od oči, imeti vsaj približno enako pravico do razlik, kot na papirju.

In kaj bo z zemeljsko domovino našega jezika? Nismo več pod jarmom kot v prejšnjem stoletju, čeravno je naša nacionalna retorika ostala ista, tudi nismo več na vajeih »omejene suverenosti«, pač pa smo pred nujnostjo tretjega časa, v katerem bomo morali obdržati, kar smo doslej odkrili ali našli zase, in računati s problemi sodobnosti in drugačnimi pogoji boja. Eksodus v Evropo, ki smo ga ravnokar nastopili, in prigode, ki jih bomo doživeli, lahko utelesijo v očeh drugih zakon našega ljudstva in tolikanj kočljivo pravico do različnosti. Ali se bomo na tem pohodu razgubili v enost Evrope kot zrno peska med zrni peska v puščavi, kot klas med klasi v polje? In kaj bo z jezikom, to našo največjo kreacijo? Bomo stali z njim na razpotju kot kak rudar iz opuščenege, zaprtega rudnika z zadnjo izkopano zlato opeko v roki? Jo bomo prodali za majhen denar kakemu bizarnemu lingvističnemu kabinetu? In kako bo s pisatelji? Se bodo preusmerili v druge poklice kakor železarji? Ali se bodo samoukinili, kajti boleče je biti privezan z vsemi zavozlanimi striki na poginjajočo, vlečno žival. Ali bo nazadnje vsak začel pisati v večjem, tujem jeziku, katerega pač obvlada? Ali pa bojo kot Trubar na začetku vztrajali v gluhi lozi in pisali tudi na koncu zanalaš v slovenščini? Trenutno se počutimo goli do kosti. Naša dežela je nekakšna pasaža med Evropo in Balkanom. (Pisano in hrupno bo in mogoče bojo samo še zunaj mest kmetovali in živeli slovensko.) Bog ne daj, da bi postali polpasaža (brez prehoda) oziroma vrečka, v kateri bi se nabirali tisti, ki ne bodo mogli naprej na Balkan, in oni, ki bodo pribežali od tam, pa ne bodo mogli dalje v Evropo. Tu človek ob vseh simbolih v prihodnosti res ne vidi izhoda. Vprašanje trenutne jezikovne stiske, v kakršni obliki je ta hip prišlo na dan, pa je tako daleč od bistva kot suknja od srajce. Namreč to, kar zadeva vdor angleščine k nam, češ da bomo vsak čas postali celo angleška provinca. Angleščina je pač mednarodni, franko jezik, v svetu že zdavnaj postavljena na tir in nivo znakovnega sistema urbanih središč, dokaj zabavnih znakov za ceste, promet, turiste, transverzale itd. Tak je svet. Svet, ki se utaplja v angleških napisih. V teh napisnih deskah, izveskih ali glavah firm ne vidim nevarnosti smrtno okužbe. (Med vojno smo se vojaki in domačini naučili slovenščine in italijanščine tudi zunaj šole, ob dvojezičnih napisih.) Dogodki bodo šli svojo pot in ljudje bodo jutri postali to, za kar se danes zaklinjajo, da jim še v snu ne pade v glavo, a ko se jim bo to dogajalo, ne bojo trenili niti z očmi. Kadar kak narod, razred, kategorija ljudi izgubi svojo dobro vest, tedaj propade. Ostaja samo še agresivnost obstoja. Osebo si vsekakor želim, da bi bili poleg angleških, italijanskih, nemških tabel slovenski nadnapisi oziroma predvsem kar zvesti prevodi izvirmikov v tujem jeziku. (Kako pripunji so nazivi na več kot 99% naših gostiln in kako simpatično je komaj 1% imen v novih zasebnih trgovinah, sadjarnic, pekarij, obratovalnic, samopostrežnic – Hlebček, Kašča, Metulj, Šipica, Slamca, Breza, Štalca, Zvonček, Rajska ptica (za steklarstvo) itd. – Tujce, ki sem jih vodil po Ljubljani, so hoteli samo v take trgovine in obratovalnice, ne samo zaradi tipičnosti, čeprav tudi zavoljo nje, marveč predvsem zaradi njihove sprejemljivosti: kajti zanje je bilo zagotovo eno, da bo blago v njih pristno, kakovostno, poceni, in kar je najvažnejše, stokrat preverjeno od domačih kupcev. Niso šli v tako imenovane trgovske mastodonte, ekskluzivne nakupovalne centre, kjer prodajajo vprašljivo robo v svetlikajoči se embalaži. Tudi sam v tujini nisem nakupoval v podobnih trgovskih kompleksih, ampak sem raje zahajal v malo bolj obstranske prodajalnice. Torej kaj je tržno trgovsko donosnejše? Neka druga stvar je, ki me bolj skrbi. Ljudje, ki vodijo naš eksodus v to staro, zaspano, asesorsko Evropo. Zbirka politikov in teoretikokastrov, ki dan za dnem kot naviti ponavljajo na naših

malih TV šipah: *Naš mali narod... Naša majhna dežela... Naše majhno tržišče...* Morali bi prej, preden so jim sploh dali volivno pravico, položiti majhen izpit iz ekonomije, zgodovine in geografije, kaj šele, da so jih posadili kar med politike in poslance, tako pa se kot aktivisti nekdanjih kampanj v socializmu najbolj nujnega naučijo na vlaku med enim in drugim zasedanjem. A ko jih pobliže pogledate, jih boste spoznali... ali niso to vsi, iz vašega nekdanjega razreda oni, ki so venomer dvigali roke, še preden je učitelj sploh kaj vprašal, pa tisti drugi, telebani, ki jih trije honorarni profesorji niso mogli pripraviti za izpit, pa še oni tretji, brezbarvni, ki so se zmeraj zadrževali v ozadju, se niso odlikovali po ničemer in se tudi nikoli izpostavljali niso ne za dobro ne za slabo. Tragični filistri, ki se na mednarodnih konferencah gibljejo okorno in nesrečno, ker se še niso naučili abecede, pa trdo- bučni provincialci, ki so provincialci prav zato, ker na vseh hemisferah vseskozi govorijo in razlagajo naše posebnosti, s katerimi je svet tako dobro založen tik pred njihovim nosom, pa spet tisti tretji, prevzetni, ki jim je vse jasno in ravno tudi na oblačen dan v hribih. Čekajo in gestikulirajo v naših TV omaricah zraven postelj, obsijani od slave studijskih luči kot od kozmičnih sfer *majhni, majhna, majhno*, petelini na kupu vaškega gnoja, ki vedo samo eno, da so oni tisti, ki lahko prikljeajo sonce.